

Városfejlődés a középkori Magyarországon

KUBINYI ANDRÁS

Az egyik legfontosabb településtípusnak, a városnak mibenlétét nehezen lehet meghatározni. Olyan definícióra volna szükség, amely az ősidők óta napjainkig érvényes, csakhogy a városok térben és időben eltérnek egymástól. Városok ősidők óta keletkeztek, éspedig nemcsak Európában. Kínában, a Közel-keleten, stb. többszázézes lakosságú, a középkori európaiaknál jóval nagyobb, jelentős kereskedelemmel és iparral rendelkező településekről tudunk, melyeknek város mivolta nem vonható kétségbe. Számos definíciós kísérlet született. A sűrűn beépített területen jelentős népességszámmal rendelkező, főként nem mezőgazdaságból élő lakosságú települések, mint a fenti keleti példa mutatja, ilyenek lehettek. Nem sorolhatjuk fel az össze meghatározási próbálkozást. Meg kell jegyezni, hogy egy, a valóságot megközelítő városfogalom felhasználásához nem elég néhány kritérium megléte. A kérdés megoldása több oldalról közelíthető meg. E sorok írója a funkcionális városfogalomból indul ki, amelyet főként a földrajztudomány, de részben a régészet dolgozott ki. Mendöl Tibor magyar földrajztudós így definiált: „A város a területi munkamegosztás jellegzetes településformája, mégpedig a területi munkamegosztásban a központi – tehát vagy a területet intenzívebben kihasználó, – vagy pedig a kevésbé mindennapi szükségleteket ellátó – tevékenységekre specializálódott település.” (*Mendöl Tibor: Általános településföldrajz. Bp., 1963. 28.*) Ez a meghatározás nem utal a jogi helyzetre, bár általánosan elfogadható.

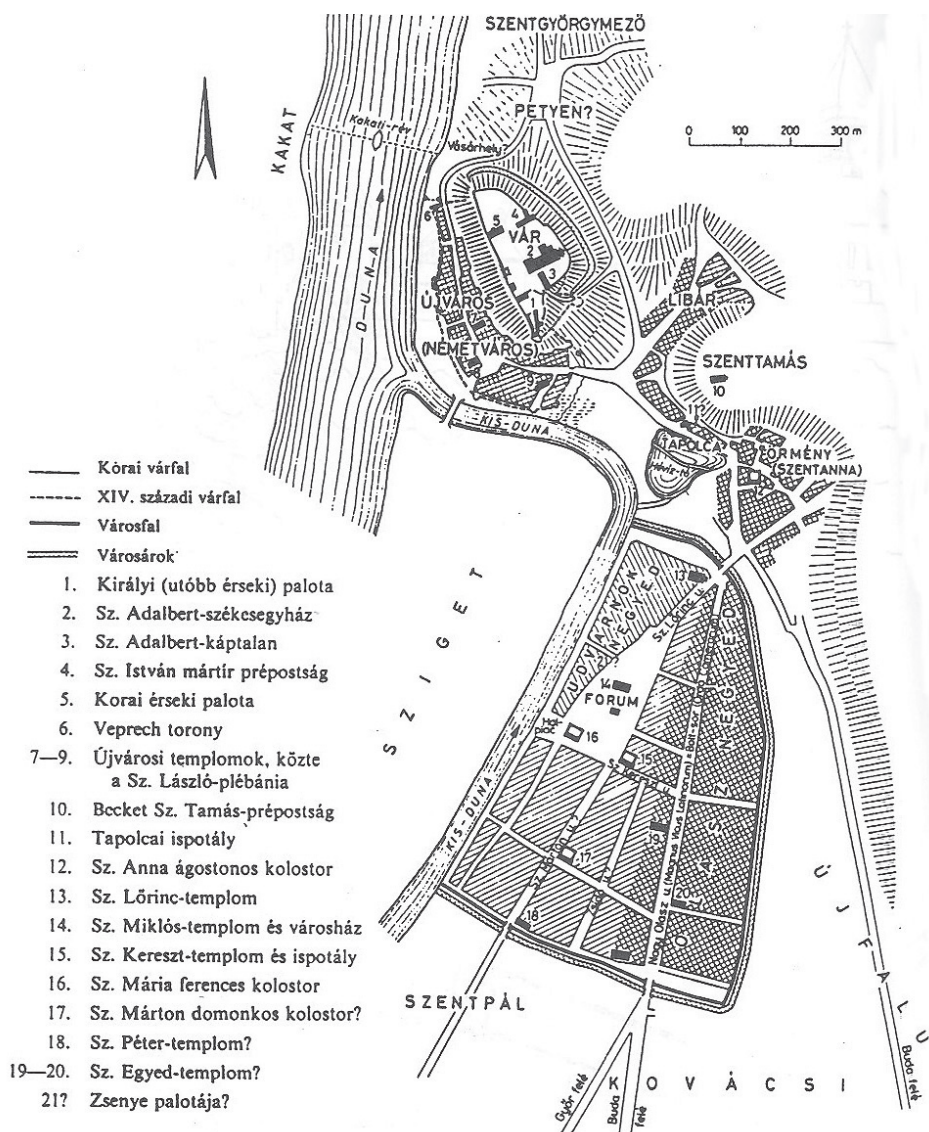
A középkori Európa nyugati felén létrejött várostípusra nem a sok helyen ma is álló városfalak, szűk utcák a lényeges jellegzetességek, hiszen erődített városok máshol is lehettek, hanem a polgárok szabadságjogai, amelyeket a falakon kívüli lakosság nem élvezett, valamint a település autonómiája. A nyugati középkori város község, *communitas* volt. A tudósok közt ma reneszánszát élő Max Weber először 1921-ben megjelent művében mutatott rá a középkori európai városnak a többitől eltérő jellemzőire. Szerinte a (városi) község erődítve volt, piaccal rendelkezett, saját bírósága járt el ügyekben részben saját jogrendszere alapján, lakói közt szövetség jellegű kapcsolat állott fenn, és legalább részleges autonómiával rendelkezett. Miután Weber ideáltípusokban gondolkozott, nem kellett feltétlenül minden ismérvnek jelen lenni. Különben a funkcionális városfogalom kutatói is

kritériumnyalábokkal dolgoznak, a városiasság nem minden kritériuma található meg valamennyi városnál. Weber nézete alapján véve elfogadható, a középkori nyugati városra ez valóban érvényesnek tűnik. (Zárójelben jegyzem meg, hogy ez nagyjából megfelel a latin kereszténység területének, noha egy-két hasonló példa az orthodox országokban is létezett.) A lényeg a városi lakosság, tehát a polgárság külön jogállása. Ez a rendszer és a szabad polgárság maga 1100 körül kezdett kialakulni, és fokozatosan terjedt el Európa nyugati felén.

A probléma ott van, hogy mi volt előtte. A történészek (pl. Henri Pirenne) már a XX. század első felében rámutattak gyér forrásanyag alapján a városok megjelenése előtti kereskedő központok meglétére, majd a régészet hozott napfényre olyan, az első évezred második felében létezett településeket, amelyek viszonylag sűrűn voltak beépítve, leletanyaguk pedig távolsági kereskedelemre és kézművességre utalt. (Pl. Haithabu Németországban, Birka Svédországban, de lengyel példák is idézhetők.) Ezeket a vitán felül városias településeket preurbánus, protourbánus településeknek, városcsíráknak, nem agrárjellegű gazdasági központoknak szokták nevezni. Az 1970-es évektől egyre többet foglalkoznak velük. A jogi értelemben vett város megjelenése előtt léteztek már funkcionálisan városnak tekinthető települések. Az ezredforduló táján kezd német területen a feudális központból, váralja településből, valamint piacból álló, és gyakran templomos településekkel övezett települések kezdtek elterjedni, amelyek lényegében területileg széttagolt városcsírák.

Magyarországon a XIII. század elejétől maradtak fenn városi kiváltságlevelek, a jogi értelemben vett város tehát nálunk Nyugathoz képest mintegy száz éves késéssel jelent meg. A privilégiumokat azonban nem a település, hanem lakói kapták, akik hazánkban az ún. *hospesekhez* (vendégek) tartoztak. A „városi kiváltságlevél” kifejezés tehát formailag nem helyes tudományos műszó. Előtte azonban minden jel szerint nálunk is léteztek preurbánus települések. Ilyenek lehettek a püspöki és ispánsági székhelyeknél, és kimutathatók a kisebb, egyházi intézmények körül létrejött települések is, pl. Esztergomban, vagy Székesfehérvárott. Találunk más területileg széttagolt városokat is vásárhelyek közelében, ahol kézművesek, vagy kereskedők lakta falvak terültek el, ahogy arra Major Jenő mutatott rá. Kézművesekre régészeti kutatások is hoztak bizonyítékokat, pl. Esztergomban.

A hospesek kiváltságolása elsősorban a királynak köszönhető. A hospeseknek adott privilégiumok széleskörűek voltak ugyan, de nem beszélhetünk egységes szabadságukról. Az egyéni szabadságon, beleértve a szabad költözés jogát, kívül önkormányzatot kaptak, a saját maguk által választott bíró és esküdt társai bizonyos

1. ábra: Esztergom, vár, város és a környező települések az Árpád-korban (Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II. köt. Budapest, 1987.)

ügyekben ítélkezhetek. A több és teljesebb kiváltságot kapók szabadságát tekinthetjük városi jellegűnek. A városias szabadságot nyert vendégek egy része a XIII. század első felében ún. *latinus* volt, akiknek a zöme vallon lehetett.

(Ilyenek éltek Esztergomban és Székesfehérvárott.) Voltak azonban németek is, akiknek az aránya fokozatosan nőtt. Találunk magyar és szláv hospeseket is. A kiváltságlevelek szövegéből is kiderül, hogy a városok támogatását a tatárjárás előtt más indokolta, mint utána. Először a külső hatóságoktól való védelem érdekében kapták a szabadságot, utána pedig a telepítési szükségyszerűséget emelték ki. (Pl. ilyen szövegezésben: a népek sokaságában rejlik a király dicsősége.)

A tatárjárás előtt csak kevés hospes közösség kapott városias kiváltságot. A legelső fennmaradt kiváltságot a Szent Miklós templom mellett lakó pataki vendégek kapták, akik valószínűleg nem Sárospatakon, hanem Bodrogolasziban éltek. Feltűnő, hogy több szerémségi, ill. szlavóniai település is részesült kiváltságban, Varasd, Petrinja, Valkó és Verőce. Valószínűleg ilyen lehetett a szerémségi Nagyolaszi is, amelyet Rogerius mester 1241-ben „Franka villa senatoria”-nak nevezett, ahol a jelző feltehetően a tanácsra utal. A csak a vámmentességet tartalmazó 1237 évi székesfehérvári privilégiumtörvény esetében vitatott, hogy mást is tartalmazott-e. Szerintem igen. Nagyszombat 1238-ban kapott kiváltságot. Nem soroltam fel valamennyi tatárjárás előtti privilégiumot. A mongolok kitakarodása után felgyorsult a kiváltságolás. 1242-ben a zágrábiaknak, 1243-ban az esztergomi örményeknek és a zólyomiaknak, 1244-ben a korponaiaknak, a körmendieknek, és a pestieknek adományozott a király jogokat. 1272-vel bezárólag főként a Duna vonalán Pestig, az északnyugati bányavárosok környékén, az északkeleti területen, a Felső-Tisza vidékén, és Szlavóniában fekvő települések hospesei kaptak városi jellegű privilégiumokat.

A kiváltságok nem voltak egyformák, sok esetben hasonlítottak a falusi vendégekéhez, azzal a különbséggel, hogy szélesebb körűek voltak azokénál. Hóman Bálint 1908-ban az adományozottak három sarkalatos jogát különböztette meg: a bíró joghatósága kiterjesztését a városi terület minden ügyére, az autonómia teljes elismerését, valamint a vámmentességet. Fügedi Erik 1961-ben gazdasági, jogi és egyházi kiváltságokra osztotta a privilégiumok tartalmát. A gazdaságiakhoz sorolta a szabad vásár adományozását. Szerinte itt a király nem szedett vásárvámat, hanem átengedte a polgároknak. Ez részben igaz, valószínűbb azonban, hogy a vásár szabadságára, és a vásárolók királyi védelmére gondolt. Sokadalmakat, azaz évi, országos vásárokat a XIV. század derekáig csak a nagyobb városok tarthattak: Besztercebánya, Buda, Kassa, Pozsony, Sopron és Székesfehérvár. A másik jog a polgárok vámmentessége volt, ami lehetett regionális, vagy országos. Útkényszerűt és ezzel kapcsolatban árumegállító jogot csak kevesen kaptak. Voltak kiváltságok az adóztatás terén is. Fontos volt a szabad végrendelkezési

2. ábra. Királyi városkiváltságok 1272-ig (Forrás: Kubinyi, 2000.)

jog is. Végül beszállásolás alóli mentességet kaptak, tehát nem kellett a királyt, kíséretét, vagy a megyésispánt ellátniuk, ha közéjük ment.

A jogi kiváltságok közül a bíró és a tanácsként szolgáló esküdtek megválasztásának joga volt a legfontosabb. A választott bíró elvileg a király nevében ítélkezett. Tőlünk nyugatra az uralkodók – noha engedélyezték a polgármester és a tanács választását – a bírák állítási jogát hosszú ideig megtartották, igaz, azt a polgárok közül nevezték ki. Míg a vendégek falvainak bírái csak kisebb ügyekben járhattak el, a városbírák valamennyi pert eldönthették. Polgármester ezért nálunk néhány nyugati, valamint erdélyi szász város kivételével nem volt, a legtöbb helyen a város feje a választott bíró maradt. A város súlyától függött az esküdtek száma. A jelentősebbeknél 12 főből állott a bíró tanácsa. A város vezetése csak polgárokból állhatott. A polgárokkal szemben csak polgártársak, vagy hasonló jogúak tanúságát lehetett elfogadni, és tiltották a nemeseknél még szokásos perdöntő párbajt.

Az egyházi kiváltságok közé tartozik a plébános választási jog, amelyben a legtöbb város részesült. A polgárok által választott plébánost, természetesen a püspök erősítette meg. A városi plébániák ki voltak véve a főesperes, egyes

esetekben a megyéspüspök joghatósága alól, és így az akkor sokkal több ügyben illetékes szentszéki bíraskodást is elláthatták. (A püspök alól is felmentett plébániák közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alá tartoztak.) Ez a jog a XIII. században Európa nagy részén még szokatlan volt, és nálunk úgy látszik, hogy királyaink, mint a bíróválasztást a városi autonómia erősítésére vezették be. Sok város kapott „szabad tized” kiváltságot is, az egyházi tizedet nem a püspökség számára szedték be.

A városfogalom megnevezése még nem alakult ki. A várost jelölő későbbi latin „civitas” elnevezés eleinte még a várat jelentette. Előfordul a „villa” szó is, ami a francia nyelvben várost (ville) jelent, ez nyilván a vallon hospesektől ered. A villa azonban a falu elnevezése is, ezért sokszor jelzővel látták el, senatoria, magna, libera. (Tanácsi, nagy, szabad.) Az oppidum szó még csak ritkán, és nem hivatalosan fordul elő. Bonyolítja a helyzetet, hogy a kánonjog civitasként csak a püspöki székhelyet jelentette. A végül mégis ez kezdett elterjedni. A XIII – XIV. század fordulója zavaros időszakában sok királyi város került magánföldesúri hatalom alá. Károly Róbert és I. Lajos ugyan folytatta a városias települések kiváltságolását, de ezek többségéből már nem lett valódi város. A kivételek közé tartozott pl. Bártfa (1370), Körmöcbánya (1328), Kolozsvár (1316), vagy Nagybánya (1376). Lassan szükségessé vált a sok városjogú települések között megkülönböztetést végrehajtani.

Az Anjou-korban már megjelenik az erődített város kritériuma. Igaz, léteztek a középkorban olykor külföldön (pl. Angliában), de nálunk is (Szeged) fallal el nem látott, de mégis teljes jogú városnak tekintett települések. Az 1351. évi 6. t.c. felmenti a (királyi és királynéi) erődített városokban lakókat a kilenced fizetése alól. Egy I. Lajos-kori formuláskönyv szerint a királyi, vagy királynéi civitas nincsenek egy várnagynak alávetve. Ebből következik, hogy azok a városias települések, amelyek a királyi váruradalmak megszervezése után ki lettek véve a várnagy joghatósága alól, tekintendők teljes jogú városnak. Ez bizonyos mértékben szűkíti az erődítés megkülönböztető hatását, hiszen voltak erődített királyi városok, amelyek bizonyos mértékben függtek a várnagytól. (Pl. Temesvár.) Később királyi magánföldesúri városnak tekinthetjük őket, mint ahogy a püspöki székhelyek egy része is rendelkezett városfallal, valamint világi földesurak is szereztek ilyeneket, illetve építettek falakat.

A város terminológiában egyelőre még nem uralkodott a „civitas” fogalom. A kiváltságokat kapott helységeket egyre inkább így nevezték. A XIV. század második felében a nem erődített városra kezdett az oppidum elnevezés elterjedni. A villa – libera, azaz szabad jelzővel – is fennmaradt, azonban egyre inkább

kiváltságolt falut jelentett. A század végétől az új városias kiváltságot kapott, és erődítéssel nem rendelkező települést már szinte kizárólag oppidumnak hívták, a régi, falakkal nem övezett városok nagy része hol korábban, hol későbbben felváltotta civitas elnevezését az oppidumra. Kora újkori magyar forrásokból tudjuk, hogy a civitast magyarul kulcsos, vagy kerített városnak, az oppidumot pedig mezővárosnak nevezték. A „mező” előtag arra utalt, hogy nem volt fala. A XVI–XVII. századi magyar nyelvű mezővárosi oklevelekben ezért a „mező” szót gyakran a helynév jelzőjeként alkalmazták. (Pl. így lett Kövesdből a mai napig Mezőkövesd.) Ez a településtípus más országokban is megvolt – a mezőváros nem magyar specialitás, ahogy azt egyesek állították! – így Ausztriában is. Ott „Markt”-nak nevezték, szó szerint piacnak, ezért a hazai német nyelvű oklevelek is Marktnak nevezték a mezővárost.

A kiváltságlevelek a városi bíróság ítélete előli fellebbezést nem szabályozták egyöntetűen: többnyire vagy a királyi tárnokmestert, vagy a királyi jelenlétet nevezték meg, ami alatt az országbíróat értették. A magántulajdonban levő városoknál a földesúrhoz, vagy annak valamely tisztségviselőjéhez kellett fordulni. Elsősorban az egyházak alapítottak városokat, de mind ők, mind a világi urak is kaptak királyi városokat is adományként. A fellebbezés ügyét a királyi városoknál is valahogy rendezni kellett. 1375-ben Nagy Lajos Szepesi Jakab országbíróat nevezte ki „valamennyi város bírójává”, rövidesen azonban visszaállt a tárnokmester felsőbbbírói jogköre. Zsigmond az 1405-ös városi dekrétuma 12. cikkelyében a városokra bízta, hogy polgáraik hová fellebbezenek: ahhoz a városhoz, amelynek szabadságát vették át, vagy a tárnokmesterhez. A tárnokmestertől még a királyi személyes jelenléthez lehetett fordulni. Ez a törvény bizonyos mértékben a városok közti különbségtételt is szolgálta, ugyanakkor utalt arra, hogy csak a városi bíróságok előtti ügyek kerültek a tárnokmester elé. A városok egymás közti, vagy a nemeseknek egy város ellen indított perei a királyi kúria bíróságai előtt folytak.

A királynak hasznót hajtottak városai. Erre már a korai kiváltságlevelek is utaltak. Természetesen ez a haszon településként különbözött, ezért voltak városok, amelyeket a király többször, olykor véglegesen elidegenített, másokat pedig soha, legfeljebb zálogba. Az elidegenítésből szintén élvezett pillanatnyi jövedelmet a király, igaz, később ez csökkentette a királyi bevételeket, bár az új birtokos magszakadása, esetleg elkobzás révén egyeseket vissza is szerzett. Pénzbeli hasznót hozott az adó. Ezt előre megállapított összegben vetette ki a nagyobb városokra, de szükség esetén rendkívüli adóra is igényt tarthatott. A kivetett adót a városi önkormányzat szedte be. A kisebb városok és a jobbágyfalvak

adóját a porták, vagy füstök alapján a királyi rovó vetette ki, és hajtotta be a megye segítségével. Katonai szempontból is számíthatott az uralkodó városaira. A falakkal körülvettek az ország védelme szempontjából, és a királyi hatalom támaszaként váltak fontossá. A városok voltak a legfontosabb hadseregszállítók: ágyúkat és más hadi eszközöket, élelmiszert stb. küldtek a királyi seregbe. A háborúkban gyalogos zsoldosokat állítottak ki.

A királyi várospolitika ezért igyekezett a fallal övezett városok számát növelni, amire kiváltságokkal is buzdított. Ténylegesen azonban a stratégiai fontos helyen fekvőket segítette ebben. Eperjest pl. királyaink 1374-től támogatták a városfal építésében, míg az a XV. sz. első évtizede végére elkészült. A városok teherbíró képessége növelésére számos gazdasági intézkedés született. Mindez Zsigmond 1405-ös törvényhozásában domborodott ki, amikor összehívta a királyi városok, mezővárosok és szabad falvak küldötteit, és velük tanácskozva bocsátotta ki a városi dekrétumot. A fontosabb városok küldötteit 1402-től kezdve különben többször is magához hívta. Zsigmond nem volt következetes uralkodó, így városi reformjai csak fél sikerrel jártak. Uralkodása alatt azonban nőtt a hetipiac és sokadalomtartási engedélyek száma, amelyeket nemcsak városok, mezővárosok, hanem falvak is kaptak, ami a belső áruforgalom bővülését igazolja. Ugyanakkor uralkodása alatt a királyi városok nagy része magánföldesúri kézre került. Úgy látszik, hogy csak a tekintélyesebb városokat támogatta. A Német Birodalom élén különben a magyarhoz hasonló várospolitikát folytatott.

A királyi városok száma nagyon lecsökkent, az uralkodók az 1470-es évekig a Zsigmondtól el nem adományozott városok többségét is elidegenítették. Még Mátyás alatt is jutottak olyan erősített városok, mint Késmárk és Trencsén magánkézre. A nagy király uralkodása végétől második felétől kezdve uralkodóink már nem adományoztak el városokat, majd az 1514:3.t.c. felsorolta az el nem idegeníthető korona javak közt a városokat is. A lényeg ez, így más királyi uradalmak mellett a törvény említi Óbuda és Zólyom királyi földesúri városokat, a máramarosi és erdélyi sóbánya mezővárosokat is. Királyi szabad (Timon Ákos által közjogi értelemben vett) városok a következők: a nyolc szabad királyi város: Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes és Sopron, ezen kívül Esztergom, Székesfehérvár, Lőcse, Szokolca, Kisszeben. Majd az un. alsó-magyarországi bányavárosok következnek: Kőrmöcbánya, Besztercebánya, Selmecebánya, Újbánya, Bakabánya, Libetbánya, Bélabánya. (Csak az első kettő van megnevezve.) Követi Nagybánya, végül az erdélyi szászok, és Kolozsvár. A szászok közül városnak számítottak Beszterce, Brassó, Medgyes, Nagyszeben, Segesvár, Szászsebes és Szászváros. A törvény nem említi, de az 1498:38.t.c.

szerint Gréchegy (azaz a királyi Zágráb) is szabad város volt. A szakirodalom régi véleménye ezeket, tehát összesen 30 települést tartja városnak.

Ezek azonban nem alkottak politikai egységet. A tárnokszéket legkésőbb 1440 körül Budával az élén hét (Mátyás óta Pesttel együtt nyolc) város kisajátította magának, szűkebb értelemben csak ők számítottak szabad királyi városnak. Ezért szükségmegoldásként valamennyi 30 várost királyi szabad városnak nevezem. A tárnokmester elvben a nyolc tárnoki város által választott ülnökökkel hozta meg a polgárok közti perek fellebbezései esetén ítéletét. Tőle lehetett még a személyes jelenléthez, azaz a személynökhöz fordulni. A második csoportnál közvetlenül a személynöki szék közvetlenül bírálta el a fellebbezett ügyeket. A bányavárosoknak és az erdélyi városoknak saját fellebbezési székeik voltak.

Térképre vetítve furcsa képet kapunk. A Zágráb – Sopron – Székesfehérvár – Kassa – Nagybánya vonaltól délre és keletre – Erdélyt nem számítva – csupán egyetlen várost, Szegedet találjuk. Ezek szerint az ország kétharmadán, beleértve a legsűrűbben lakott Dél-Dunántúlt és Szerémséget, nem volt város, ami képtelenség. Ez az késő középkori fejlődésből következik. Mivel a földesúri városokat, valamint az oppidumokat a jobbágyokhoz hasonlóan adóztatták meg, ezek lakóit jobbágyoknak tekintették, pereiket amúgy is a földesúrhoz fellebbezték. Ahol anyavároshoz, pl. Budához, vagy Sopronhoz fordulhattak, ez a lehetőség változatlanul érvényesült, de a fellebbezési folyamatban valahol az úri hatalom is részt vett. Bűnügyekben többnyire első fokon fordulhattak a földesúrhoz, másokban harmadfokon. Az úriszékekben azonban bírótársként a mezővárosi tanács is képviselve volt. Léteztek földesúri szabad városok és mezővárosok is, azt azonban nem tudjuk pontosan, hogy ez mit jelentett. Az 1514:25.t.c. szerint a jobbágyok költözésének tilalma nem vonatkozott a király és az urak szabad városaira, viszont a kilenced fizetés, és más szolgáltatások alól csak a király szabad és erősített városai voltak felmentve. A többi város polgárai kétség kívül jobbágynak számítottak. Mindezek alapján a régebbi történetírás csak a királyi szabad városok városi mivoltját ismerte el, csak annak lakói voltak polgárok. Hajlamosak voltak a mezővárosokat szabadabb falvaknak tekinteni, amit a „mező” előtagnak a mezőgazdasággal való téves asszociációjának is tulajdoníthatunk.

A valóságban a mezővárosok nagy része elég jelentős autonómiával rendelkezett, és bár a földesúr valóban sok mindenbe beleszólt, a lakosok magukat polgárnak tekintették, és élni tudtak régi szabadságjogaikkal is. Nem szoktak idézni a jobbágyokkal igazán nem jóindulatú Werbőczynek a hiteles pecsétről szóló tanítását. Szerinte a városoknak és a mezővárosoknak is vannak

hiteles pecsétjei, „melyek az előttük és közöttük fennforgó és előjövő tényekben és ügyekben bizonyító erővel bírnak.” (Hármaskönyv II. rész. 13. cím. § 3.) A nemesek ilyenekkel nem rendelkeztek. Ez azt jelenti, hogy pl. ingatlan adásvételhez a mezőváros pecsétes oklevelére volt szükség, amelynek kiadásába a földesúr általában nem szolt bele. Nem véletlen, hogy nagyszámú ilyen tartalmú mezővárosi oklevél maradt fenn. Az oklevelek szövegezésében magukat városnak tartották. Volt statutum alkotási joguk, ilyenek ugyan inkább a kora újkorból maradtak fenn, bíróságuk saját szokásjoguk alapján ítélt, amelyre olykor a falvakban is hivatkoztak. A török defterek mind a városokat, mind a mezővárosokat megkülönböztetés nélkül a magyar város szóval jelölték. (A falvakat és a pusztákat török szóval.) Hajlamosak vagyunk az úr és jobbágyai között valami antagonisztikus ellentétet feltételezni. Nem lehet tagadni, hogy voltak gyakori összetűzések köztük. Máskor azonban az úr támogatta és védte őket, különösen a maga jól felfogott érdekében a városai és mezővárosai polgárait, hiszen ezek jóléte esetén maga is több jövedelmet tudott tőlük kisajtolni.

A magyar városhálózatból tehát nem zárhatjuk ki a földesúri városokat és mezővárosokat. Míg az előbbieket vitán felül oda tartoztak, gondoljunk olyan gazdag városokra, mint a királyi Karánsebesre (a XVI. század elején épült városfala óta város és nem mezőváros) és Temesvárra, a püspöki székhely Győrre és Pécsre, a magánföldesúri Késmárkra, ill. Kőszegre. A mezővárosok esete már bonyolultabb. Ilyen félezernél is jóval több állt az országban. Nyilván nem számíthatjuk hozzá, mint valamikor Csánki Dezső a sokadalomtartó falvakat. Sokszor csak egyetlen adat említ oppidumként egy helységet, ami lehet véletlen is. Voltak azonban valóban jelentéktelen mezővárosok is, melyek esetleges kiváltságuk ellenére sem voltak falvaknál többek. Mások azonban komoly gazdasági szerepet is játszottak, pl. Debrecen, Gyula, Gyöngyös vagy Pápa. Előfordult az is, hogy egy királyi város egybeépült földesúri várossal, vagy mezővárossal. Csak néhány példa. Esztergomban királyi és érseki, Zágrábban királyi és püspöki várost is találunk. Buda Felhévíz, Pest Szentfalva nevű külvárosa egyházi, ill. nemesi birtokban levő mezőváros volt.

A városias mezővárosok kiemelését a többi közül korábban a koldulórendi kolostorok és ispotályok megléte, vagy az egy településről külföldi egyetemekre beiratkozottak száma alapján akarták elvégezni. Leginkább a földrajztudomány központi hely elmélete segíthet: egyes települések milyen központi funkciókat láttak el. Ennek alapján meghatározhatjuk a különböző földesúri és mezővárosok helyét a városhálózatban, de ki is zárhatjuk a nem városias mezővárosokat. Az általam – külföldi minták alapul vevésével – kidolgozott módszer a központi

funkciókat tíz csoportja osztja. Ezekben belül 1 – 6 pontot adok. Így számszerűleg is meghatározható egy település centralitási foka. Természetesen falvaknak is lehetett központi funkciója, ezért van szükség kritériumnyalábokra. Minél több kritérium és minél magasabb fokon érvényesül egy településen, annál városiasabb. A fennmaradt forrásanyag hiányossága miatt csak olyan kritériumokat vehettem figyelembe, amelyre több forrás maradt.

A tíz kategória a következő. 1. Uradalmi központ, nagyúri rezidencia. 2. Bíraskodási központ, hiteleshely. 3. Pénzügyigazgatási központ. 4. Egyházi igazgatás. 5. Egyházi intézmények. (Káptalanok, kolostorok, ispotályok.) 6. A településről a középkor végén külföldi egyetemre beiratkozottak száma. 7. Kézműves, vagy kereskedő céhek. 8. Úthálózati csomópont. 9. Vásártartás. 10. A település jogi helyzete. A városiasodás szempontjából kevésbé fontosabb funkcióktól haladunk a fontosabbak felé. Vannak természetesen egyéb kategóriák is. Zsidók csak városiasabb településen éltek. Itt az a baj, hogy leginkább a nyugati határ övezetében mutathatók ki, Erdélyben pedig egyáltalán hiányoznak, ezért a számításnál nem lehet őket figyelembe venni. Más, itt nem említett kritériumokra még kitérek. Jelenleg – Erdély és Szlavónia kivételével – az ország megyéinek kétharmadáról készült el ez a rendszer. Ezek közt a legmagasabb pontszámú, első és másodrendű városok között csak királyi szabad városok, több egyházi város, és Temesvár királyi földesúri város foglal helyet. A kisebb városok és jelentős városfunkciójú mezővárosok sorában 2 királyi szabad, 7 földesúri és 17 mezővárost találunk. A közepes városfunkciójú mezővárosoknak elnevezett kategóriában csak egy a királyi szabad város (Kisszeben), van négy földesúri város és 47 mezőváros. A vizsgált területen tehát 94 városnak tartható település állt. A királyi szabad városok többsége kívül esik ezen a területen. Összesen tehát 30 királyi szabad, kb. ugyanannyi földesúri földesúri várossal, valamint 140 városfunkciót ellátó mezővárossal számolhatunk a középkorvégi magyar királyság területén.

Az ország népességének 3,8 %-a élt a királyi szabad városokban, a többi 170 városias településsel együtt 8 – 10 %-a. Ez viszonylag alacsony arány, bár Németország északi és keleti részén a polgárság nem sokkal magasabb aránnyal rendelkezett, 10 – 20 %. (Nyugaton és délen 20 – 30 %). Az egyes magyar városok népességét is alacsonynak tartották, hiszen főként a nyugati nagyvárosokkal hasonlították össze. Nálunk egyedül Buda (Felhévízzel együtt) számítható a maga 12 – 15000 lakosával a középkori nagyvárosok közé. A királyi szabad városok egy harmadát sorolhatjuk 2000 fő alatti lakosságukkal a középkori kis és törpe városok kategóriájába. Ezzel szemben német kutatók egymástól eltérő becslése

szerint a 3000-nél is több német város legalább kétharmada, másik szerint, több mint 90 % ez utóbbi két kategóriába tartozott. Amennyiben a földesúri és mezővárosok népességét is figyelembe vesszük, a kis és törpe városok aránya nálunk is hasonló a németekéhez. A népességi arányok különben jól mutatják, hogy királyaink a jelentősebb városokat tartották meg birtokukban.

A magyar várostörténet írásban több mint száz éve Kováts Ferenc, majd Paulinyi Oszkár és főként Szűcs Jenő 1955-ben megjelent könyve óta hosszú ideig uralkodott a középkori magyar tőkeszegénység elmélete, amivel együtt járt a délnémet kereskedelmi tőke itteni uralma, passzív kereskedelmi mérleg, majd a középkor utolsó századában a városi fejlődés visszaesése. A megállapításokban sok igazság van ugyan, mások azonban korrekcióra szorulnak. Az ország külkereskedelmi struktúrája sokban hasonlított a XX. századéhoz. Hazánk iparcikkekben, elsősorban textiliákban, továbbá fűszerfélékben behozatalra szorult. A kivitel mezőgazdasági cikkekből (állatok, állatbőr, bor) és bányatermékekből állt. Az import valóban a külföldi üzletemberek kezében volt, akik a hazai, főként német kereskedőknek nyújtott áruhitel segítségével terjesztették árúikat. Állítólag a külkereskedelmi hiányt a magyar aranyforinttal fedezték. Újabb kutatások alapján azonban a magyar exportcikkek révén vagy egyenleg, vagy enyhe exporttöbblet jött létre. Mátyás 1467 körül bevezetett pénzreformja felértékelte az ezüstpénzt, és leértékelte az aranyat. Ez különválasztotta az importcikkekkel foglalkozó külföldieket, akik jobban jártak, ha aranyat vittek ki árúik fejében, és az állat-és borkereskedő magyarokat, akik ezüstpénzért adták el külföldieknek termékeiket. Ebben elsősorban a budai, pesti, szegedi és székesfehérvári magyar kereskedők, és a mezővárosi polgárok játszottak nagy szerepet. Kezdett magyar kereskedelmi tőke is kialakulni. Az állatkereskedelemben a középkor végén már az urak és a nemesek is kezdtek bekapcsolódni, ami káros volt a mezővárosoknak. Magyarország látta el marhával a délnémet területet és Olaszország északkeleti részét.

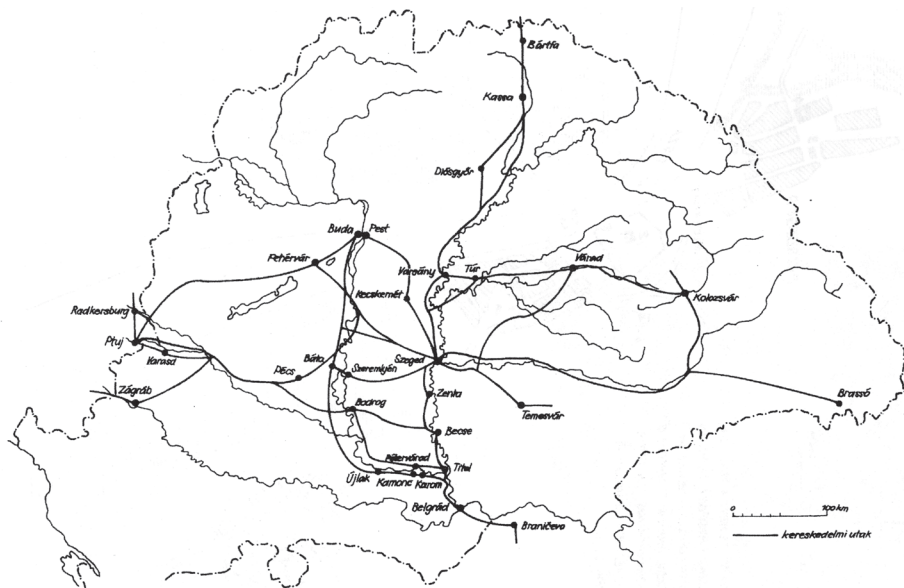
A városi hanyatlás elméletét a pozsonyi és soproni példából vezették le. Az ottani lakosságban a középkor végén valamelyest nőtt a gabonatermelés aránya, amivel a városias foglalkozások (pl. kézművesség) hanyatlását akarták magyarázni. Ez bekövetkezhetett a nyugati iparcikk import hatásából, de a város környéki mezőváros hálózat erősödéséből is. A nyugati behozatal egyes iparágakat valóban elsorvasztotta, viszont, ha a mezővárosokat városnak tartjuk, az csak annyit jelent, hogy a belső áruforgalom szükséglete kielégítésére több városra volt már szükség. A nagyobb városok körül ugyanis piac körzetek alakultak ki. A középkorban beszélhetünk már a városhálózaton belül egy

3. ábra: Városias települések az Alföldön és a piaci gyűrűk (Forrás: Kubinyi, 2000.)

hierarchikus térbeli rendről, amelynek központja Buda és testvérvárosa Pest volt, több vidéki alközpontról, (Sopron, Pozsony, a bányavárosok, Kassa, Nagyvárad, Szeged, Pécs. Erdély és Szlavónia külön rendszert alkotott.) Az alközpontok körzetében is kimutathatók kisebb – nagyobb piacközpontok. A nagyobb központok üzletemberei kapcsolatban álltak a kisebb centrumok kereskedőivel, vagy kézműveseivel.

A városi foglalkozások közül a gabonatermelés a legtöbb helyen kimutatható. Önmagában ez nem teszi falusiassá a települést, külföldön is találunk számos földműveléssel foglalkozó várost, mint pl. a német „Ackerbürgerstadt”-okat. A lényeg az, hogy a lakosság milyen hányada él meg ebből, és hogy a település saját szükségleteit ebből fedezni tudja-e. Állattenyésztést főleg az alföldi mezővárosokban üzték, amelyek ezért gabona behozatalra szorultak. A szőlőtermelés ugyan a mezőgazdasághoz tartozik, a középkorban azonban inkább mezőgazdasági iparnak is felfogható. Akkor jóval több helyen termeltek szőlőt, városok és mezővárosok körül nem egyszer szőlő monokultúra jött létre. A bortermelés más iparágaknak is ad munkát (hordókészítés, munkaeszközök), a szőlők pedig sok esetben kiszorítják a szántóföldeket, így a település gabona behozatalra szorul. Ennek ellenére kevesen éltek pusztán bortermelésből. A városi szőlőtulajdonosok tekintélyes része kézműves, vagy kereskedő volt, és vagy saját

4. ábra: Szeged kereskedelmi kapcsolatai (Forrás: Kubinyi, 2000.)

hasznukra, vagy tőkebefektetésre vásároltak szőlőt. A szőlő ezért a legmobilabb ingatlantulajdonnak számított.

A kézművesség – leszámítva a hazai iparra sorvasztóan ható nagy mennyiségű, idegenből behozott posztóféléket, vagy a milliószámra importált késeket – lényegében ellátta az országot áruival, bár exportra nem termelt. Az iparosok arányát a városokban a vezetéknevekből szokták meghatározni, hiszen az esetek többségében kimutatható, hogy egy Szücs vezetéknevű egyén valóban szücsmester volt. Mivel ellenkező példák is, és voltak olyan kézművesek is, akiket valódi családnévről, vagy származási helyükről, esetleg tulajdonságaikról neveztek el, az adatok csak megközelítő érvényűek. Viszont az így kidolgozott arányokból mégis vonhatunk le következtetést. Budán a XVI. század elején 30 %-nál valamivel több kézműves élt. A középkor végén a fővárosban 79 szakma mutatható ki, a legtöbben a fémiparban, az ételmezési és a ruházati iparban dolgoztak. A többi városban 20 – 30 % a kézművesek aránya, a ruházati és az ételmezési ipar ott is vezet. A mezővárosi kézművesek aránya 15–20 % lehetett. A nagyobb városok tehát iparosodottabbak voltak.

A kézművesek egy része céhekbe volt szervezve. Léteztek már a XIII. században korai kézműves szervezetek, amelyek a hatóság nevében inkább csak minőségellenőrzéssel foglalkoztak. A nyugati mintájú céhek a következő században kezdtek alakulni, bár I. Lajos először fel akarta őket oszlatni. 1376-tól kezdve azonban sorra engedélyezték létesítésüket. A céhek kiváltságát királyi városok esetében a városi hatóság, olykor maga a király adta ki, földesúri városok és mezővárosok esetében főként a földesúr. Három fő feladatuk volt. Elláttak hatósági feladatokat a tanács megbízásából, pl. minőség ellenőrzést, részt vettek a város védelmében, stb. Érdekvédelmi szerepük volt a céhen kívüli, idegen, vagy más iparághoz tartozó mesterekkel szemben. Végül vallásos testvérületként is működtek, többnyire saját oltáruk, esetleg kápolnájuk volt. Szervezettségük következtében olykor a városi politikai harcokban is komoly szerepük volt. A mesterséget elnyerni akaróknak céhenként különböző évekig először inasként, majd legényként kellett dolgozni. Rendesen elő volt írva a vándorlás, tehát más városban is kellett tanulniuk, végül mestervizsgaként el kellett készíteniük a remeket. A mesterjog elnyeréséért fizetni és a céh tagjait megvendégelni is kellett. Ez alól a mesterek fiait, vejeit, vagy özvegyük új férjét részben, vagy egészben fel lehetett menteni. Gyakori volt ezért, hogy fiatal mesterlegények idős özvegyet vettek el. Egyes céheknél az özvegy maga nevében gyakorolhatta az ipart. (Pl. a budai mészárosoknál.) A tényleges munkát természetesen a legények végezték ekkor is. A céhek élén egy vagy több, évente választott, és a tanácsnak bemutatott

céhmester állt. A középkor végén változás kezdődött, egyre bonyolultabb céhszabályzatok készültek.

A kézművesek egy része kereskedett is az általuk készített, vagy forgalmazott árukkal. A leggazdagabb iparosok az ötvösök, szűcsök, mészárosok, szabók közül kerültek ki. A mészárosok pl. bőrrel és marhákkal is üzleteltek. Szabók közül természetesen nem a foltozó szabók gazdagodtak meg, hanem a nagyuraknak dolgozók, vagy az áruikkal kereskedők. A kőművesek és ácsok a nagy befektetést igénylő építkezéseken jól kereshettek, a tőkét hozzá azonban az építettő biztosította.

A kiváltságok védték az egyes városokat az idegen konkurenciától. A távolsági kereskedelemben a külföldiek ezt azzal kerülték meg, hogy az idegen üzletember egy helyivel gazdasági társaságot hozott létre, vagy pedig a külföldi cég egyik megbízottja felvette a magyar város polgárjogát. Buda város bírása végül így lett a bambergi Hans Münzer, vagy a nürnbergi Ruprecht Haller. A középkorban igazi hasznot a kis tételekben történő eladásból lehetett szerezni, meg volt szabva, hogy a különböző típusú kereskedők közül ki milyen árút adhat el így. A „boltos urak” főként selyemmel, a „kamrás urak”, vagy posztómetők posztóval üzleteltek. Budán az előbbieket bolthajtásos üzletekben, az utóbbiakat kamrákban árultak. A kalmárok különféle olcsóbb árút forgalmazhattak, de csak bódékban. Voltak még patikárosok is, akik gyógyszereken kívül fűszerfélét és vegyi árukat adtak el.

Az áruforgalom nagy része a piacokon és a sokadalmakon bonyolódott le. Nagyobb városokban biztosan volt napi piac is, ahová a környező parasztok hozták be az áruikat. Erre alig maradt adat. A hetipiacokat és sokadalmakat csak a király engedélyezhette, aminek gyakorlati oka is volt. Egy vagy két magyar mérföldön belül ugyanaznap nem lehetett két piac. A városokban, a mezővárosok nagy részében és sok faluban tartottak hetipiacot. A nagyobb városok kivételével településenként csak egy hetipiac volt szokásos. A középkor végén már ritkának számított olyan falu, ahonnan egy-két nap alatt nem lehetett egy piacot elérni. Ez mutatja, hogy az országban jelentős belső áruforgalommal kell számolni. Az évi vásárokat, vagy sokadalmakat is tarthatták falvakban, de ezek mégis inkább a városokra és a mezővárosokra voltak jellemzőek. Ezeken már a nemzetközi áruk is piacra kerültek. Korábban az uralkodók településenként csak egy – két sokadalom megtartását engedélyezték, és inkább az évi vásárt tartó helyek számát növelték. A késő középkorban viszont ugyanaz a helység kapott több vásár engedélyt. A legtöbbet Nagyváradról ismerünk, itt a városban kilenc, két külvárosában pedig egy-egy sokadalmat tartottak. Különös módon Tiszalök faluban öt országos vásárt és egy hetipiacot engedélyeztek, ami nyilván a fontos

tiszai átkelőhely következménye volt. Egyes sokadalmakon a hazai vásározó polgárokon kívül külföldiek is megjelentek. Egy XVI. századból származó német forrás Magyarországról a pozsonyi, tatai, székesfehérvári, budai, pesti, bátai, egri, nagyváradi és az azonosíthatatlan jarlachi (talán Újlak a Szerémségben) polgárokat sorolja fel. Különben – más adatok alapján is – a székesfehérvári, pesti és nagyváradi országos vásárok voltak a legfontosabbak. A vásártartó falvak gyakran elnyerték később a mezővárosi kiváltságot.

A városokon belül a polgárjoggal rendelkezők kezében volt elvben a hatalom. Ennek elnyeréséhez feltételeknek kellett eleget tenni, amihez az ingatlan birtoklás is hozzá tartozott. Ezt meg lehetett kerülni, ha az illető biztosítékot tudott adni, hogy meg tudja fizetni az adót. A polgárok a lakosságnak szükségképp csak egy részét jelentették, cselédek, napszámosok, kéjnök, rövidebb-hosszabb ideig ott tartózkodók mellett papok és szerzetesek, a fővárosban a királyi udvar tagjai, hivatalnokok, stb. laktak a városban. A polgárjoggal rendelkezők sem voltak egységesek. Hagyományosan három részre szoktuk őket osztani. A városi vezetőréteg, amelyet korábban magam is, mint mások, patríciátusnak neveztem, tekintélyes kereskedőkből, nagyobb ingatlanbirtokosokból, és (inkább a középkor végén) néhány gazdag iparosból állt. A patríciátus egyes német városokra volt főleg jellemző, bár az elnevezés csak a XVI. században tűnik fel. A hazai városaink vezetőrétegében azonban jogilag nem váltak külön a patrícius családok, bár az oda tartozó személyeket megkülönböztették a többiektől. A XIII. században, és a következő század egy részében a városok vezetésében lovagi módon katonáskodó, a környéken nemesi birtokkal rendelkező, az oklevelekben ispán címmel előforduló tekintélyes urakat találunk, akik gyakran várjobbágyoktól, vagy külföldről bevándorolt lovagoktól származtak. Ettől függetlenül általában pénzüzletekkel is foglalkoztak.

A régi vezetőréteg a hatalmát a XIV. század utolsó harmadában veszítette el. A nagy kereskedő városokba beköltöző külföldi kereskedők, és hazai társaik fokozatosan átvették a hatalmat. A régi családok egy része kiköltözött vidéki birtokaira, és tovább már a nemesség tagjaként élt, mások beolvadtak az új vezetésbe, vagy kihaltak. Ezeknek a birtokait sokszor sikerült a városnak megszereznie, amely így maga is földesúr lett. Továbbra is a vagyon döntötte el, hogy kik irányítják a várost, de ez nem annyira az ingatlant jelentette. Mivel a gazdagság örökölhető, ugyanúgy a városi vezetésben való részvétel is, viszont nemcsak fi-, hanem leányágon is. (Fiágon általában három generáció alatt kihaltak a családok.) A középkori városokban sok vallásos egyesület működött (a céhek azok is voltak), hazánkban a német városi vezetőréteg többnyire a Krisztus

teste céhbe (a szó itt testvérületnek értendő) tömörült, amely az Oltáriszentség tiszteletére alakult.

A szűk vezetőréteg alatt a középpolgárságot találjuk. Ide számíthatók a szegényebb kereskedők, gyakorlatilag az összes kézműves mester, a közepes nagyságú szőlőt birtoklók, lényegében a polgárok többsége. Köztük a szervezett céhekbe tömörültek gyakran politikailag felléptek. A városi lakosság alsó rétegét szokták a patríciátus mintájára plebejusoknak is nevezni. Ide sorolhatjuk nem csak a legszegényebb polgárokat, hanem a polgárjoggal nem rendelkező szegényeket is. Szőlőtermelő városokban sok kapás, azaz napszámos szőlőmunkás élt. Ezek egy része pl. Budán is szerzett törpe szőlőparcellákat, így ingatlan birtokosként polgár is lehetett. Belső városi ellentétéknél a középpolgárság mozgósíthatta a plebejusokat.

A város vezetését: a bírót és az esküdteket évente a polgárok népgyűlésen választották meg. Ez lényegében csak formáság volt, nagyobb városokban a teljes polgárság tömege miatt szabályos választás nem is volt lehetséges. Elvileg a megválasztott vezetőséget jóvá kellett hagyatni a földesúrral. A királyi városok közül ezt gyakorlatilag csak a fővárosban tartották be. Olykor a népgyűlés – többnyire a céhek által megszervezve – azonban mégis szembe szállt a vezetőréteggel. Budán 1402-ben kézműves bírót, és 12 helyett 24 esküdtből álló tanácsot választottak. Zsigmond király azonban később visszaállította a régi rendet. Budán, de sok más városban is, a középkor végéig a tanácsban a vezetőréteg tagjain kívül mindig találunk néhány, kisebbségben lévő iparost, akik a gazdag szakmákat képviselték: pl. ötvösöket, mészárosokat, stb.

A fővárosban a XIV – XV. század fordulója óta a német posztókereskedők kezében volt a hatalom. A magyar polgárok, állatkereskedők, királyi tisztviselők, stb. is részt kértek a hatalomból, és 1439-ben egy városi belharc eredményeként ezt el is érték. Ettől kezdve évente felváltva magyar és német bírót választottak, a tanács tagjai között pedig a magyar és a német vezetőréteg paritásosan lett képviselve. A választást is megreformálták. Évente a lelépő tanács 50 – 50 magyart és németet jelölt ki tekintélyesebb polgárokból, beleértve a céhek képviselőit, és ez a testület választotta meg az új bírót és 12 esküdjtét. Más vegyes lakosságú város is átvette ezt a rendszert. (Kolozsvár) Elterjedt a száz választópolgár intézménye másutt is.

A város – mezőváros problematikához az alaprajzelemzés és az építkezés is hozzátartozik. A török pusztítása miatt ez azonban az ország nagy részén nem mindig lehetséges. Ehhez az eddiginél több, és nagyobb területre kiterjedő régészeti kutatásokra volna szükség, amit viszont gyakran akadályoz az újkori beépítettség. Az mégis megállapítható, hogy a falu és a város alaprajzilag is

eltér egymástól. A probléma a mezővárosoknál van. A középkori magyar falu halmaztelepülések mellett főként soros – utcás alaprajzú volt, tehát egy utcából, esetleg házsorból állt. A városokat tervszerűtlen és tervszerű, ezeken belül pedig szabályos és szabálytalan alaprajzúakra osztja a földrajztudomány. Mindre lehet magyar példát is találni. Ezek elemzésére itt nincs helyünk. A lényeg azonban az, hogy a mezővárosok alaprajzai közt is találunk sok városias jellegűt, mint Körmendet. A valóban mezőváros jellegű település többnyire egyetlen piacutcából áll, vagy az utca a település közepén szélesült ki piaccá. Lényegében akár bővített faluként is felfogható. A többutcás középkori település már városjellegű.

Az építkezésnél a legfontosabb középületből, a templomból indulhatunk ki. Számos városonál és mezővárosonál kimutatható, hogy a középkor végén kibővítették a templomot, gyakorivá vált a csarnoktemplom is. A házak esetében a kőből épült városi jellegűnek számít, függetlenül attól, hogy emeletes-e, vagy sem. (Az emeletes természetesen városi.) A kőépület hiánya azonban nem döntő. Jelentős városok, mint több erdélyi szász város, vagy a zágrábi Gréchegy házai zömét hosszú ideig fából építették. Szegeden is ritka volt a kőépület. Budán sem hiányoztak a faházak. A középkor vége felé egyre több állandó anyagból épült polgárház épült, a mezővárosokban is. Gyakori volt az, hogy a városközpontban álltak a kőből épült, részben emeletes házak, a mögötte fekvő utcákban már csak fa és patics épületeket találunk, mint Vácott. Az építkezéssel kapcsolatban tehát még további kutatásra van szükség.

Irodalom

A városfejlődés korai szakasza

- Hóman Bálint: A magyar városok az Árpádok korában. (Historia incognita III. 7.)
Máriabesnyő – Gödöllő, 2005. (Reprint, eredeti kiadás: Bp., 1908.)
- Kubinyi András: A magyar várostörténet első fejezete. In: Társadalomtörténeti Tanulmányok. Szerk.: Fazekas Csaba. (Studia Miskolcinsula 2.) Miskolc, 1996. 36–46.
- Ladányi Erzsébet: Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai szakaszában. (Studia Theologica Budapestinensia. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának sorozata 15.) Budapest, 1996.
- Ladányi Erzsébet: Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. *Történelmi Szemle* 23 (1980) 450–477.

Városfejlődés a későközépkorban

- Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Bp., 2002.
- Blazovich László: Városok az Alföldön a 14 – 16. században. (Dél-Alföldi Évszázadok 17.) Szeged, 2002.
- Csukovits Enikő – Lengyel Tünde (Szerk.): Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 35.) Budapest, 2005.
- Granasztói György: A középkori magyar város. Budapest, 1980.
- Kubinyi András: A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. *Történelmi Szemle* 38 (1996) 135–161.
- Kubinyi András: König und Volk im spätmittelalterlichen Ungarn. Städteentwicklung, Alltagsleben und Regierung im mittelalterlichen Ungarn. (Studien zur Geschichte Ungarns. Bd. 1.) Herne, 1998.

Mezővárosok

- Benkő Elek – Demeter István – Székely Attila: Középkori mezőváros a Székelyföldön. (Erdélyi Tudományos Füzetek 223.) Kolozsvár, 1997.
- Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a XV. században. (Értekezések a történeti tudományok köréből 37.) Budapest, 1965.
- Mályusz Elemér: A mezővárosi fejlődés. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk.: Székely György. Budapest, 1953. 128–191.

Királyi városok

- Kubinyi András: „Szabad királyi város” – „Királyi szabad város” ? In: *Urbs. Magyar Várostartórténeti Évkönyv* 1 (2006) 51–61.

Buda, a főváros

- Budapest története II. Budapest, 1973. 7–240.
- Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig, 1541-ig. In: Kubinyi András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. (METEM Könyvek 22.) Bp., 1999.

Kubinyi András: Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15 – 16. század fordulóján. *Történelmi Szemle* 36 (1994) 1–52.

Városkép, városi épületek

Feld, István – Klein, Ulrich (Hrsg.): *Bauforschung und Hausforschung in Ungarn.* (Jahrbuch für Hausforschung, Bd. 47.) Marburg, 2004.

Font Márta – Sándor Mária (Hrsg.): *Mittelalterliche Häuser und Strassen in Mitteleuropa.* (Varia Archaeologica IX.) Budapest – Pécs, 2000.

Fügedi Erik: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról.* Budapest, 1981.

Városi kézművesség, kereskedelem

Kubinyi András: *Városi és kereskedelmi felzárkózás.* In: *Közgyűlési Előadások.* 2000. május. I. k. Bp., 2001. 209–218.

Paulinyi Oszkár: *Gazdag föld – szegény ország. Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából.* Szerk.: Búza János és Draskóczy István. (Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kötetek 3.) Budapest, 2005.

Székely György: *Vidéki termelőágak és az árukereskedelem a XV – XVI. században.* *Agrártörténeti Szemle* 3 (1961) 309–322

Szende László: *Műhelyek, mesterségek a késő középkori és kora újkori Magyarországon.* In: *A magyar kézművesipar története.* Szerk. és a bevezetőt írta: Szulovszky János. Budapest, 2005. 151–169

Szende Katalin: *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen.* (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 32.) Budapest, 2004.

Szűcs Jenő: *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon.* Budapest, 1955.

Uherkovich Ákos (szerk.): *Régészet és várostörténet. Tudományos konferencia.* (Dunántúli Dolgozatok. Történettudományi Sorozat 3. Studia Pannonica.) Pécs, 1991.

Városhálózat

Kubinyi András: *A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez.* *Településtudományi közlemények* 23 (1971) 58–78.

Kubinyi András: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. (Dél – Alföldi Évszázadok 14.) Szeged, 2000.

Major Jenő: A magyar városok és városhálózat kialakulásának kezdetei. *Településtudományi közlemények* 18 (1966) 48–90.